

УДК: 323.1 (477.8)

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМВІДНОСИНИ НА ВОЛИНІ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПРИЧИНИ КОНФРОНТАЦІЇ

Проаналізовано особливості польсько-українських взаємин на Волині напередодні Другої світової війни, з'ясовано чинники, які вплинули на стан цих відносин, висвітлено асиміляційну політику польського уряду щодо українців.

Проанализированы польско-украинские отношения на Волыни накануне Второй мировой войны, а также факторы, повлиявшие на состояние этих отношений, освещается ассимиляционная политика польского правительства по отношению к украинцам.

In the article with the use of materials of periodicals and archived sources the Polish-Ukraine relations are analysed on Volhynia on the eve of Second world war and factors which influenced on their state are found out. The assimilatory policy of the Polish government is examined in relation to Ukrainians.

Ключові слова: Волинь, польсько-українські відносини, колонізація.

Актуальність дослідження зумовлена потребою об'єктивно проаналізувати польсько-українські відносини на Волині напередодні Другої світової війни.

Досліджуючи питання, пов'язані з міжнаціональними відносинами в цьому регіоні Західної України, вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що внутрішня політика польських урядів на Волині була спрямована на державну асиміляцію українського населення та його дискримінацію в усіх сферах суспільно-політичного та економічного життя. Саме це стало основною причиною ускладнення польсько-українських відносин на Волині у складі міжвоєнної Другої Речі Посполитої. У прикордонних повітах краю в умови громадського життя диктували польські військовики, які, впроваджуючи в життя плани колонізації регіону, в низці місцевостей вдалися до таких безпрецедентних кроків, як примусове перехрещення православних на католиків. Все це в комплексі ще більше ускладнило й так далеко не прості польсько-українські відносини на Волині.

Мета і завдання нашої статті полягають у тому, щоб проаналізувати стан польсько-українських відносин на Волині напередодні Другої світової війни у контексті внутрішньої політики польських урядів у регіоні.

Джерельну базу статті становлять архівні документи, виявлені у Державному архіві Волинської області (ДАВО) та Державному архіві Рівненської області (ДАРО), матеріали періодики міжвоєнного періоду. Окремі питання досліджуваної проблеми розглянуто у працях українських і польських учених: В. Комара [8], Я. Шабали [19], А. Шваба [15], В. Менджецького [17], М. Кучерепа [9; 10], М. Швагуляка [16] та Ч. Партача [18].

Громадсько-політичне життя передвоєнної Волині характеризувалося посиленням міжетнічного протистояння. Реалізація польськими урядами воєвничого курсу, спрямованого на асиміляцію українців, зумовила новий оберт польсько-українського протистояння в краї. Найбільш повно антиукраїнські погляди було сформульовано у «волинській програмі» волинського воєводи Г. Юзевського, основні положення якої оголосили на з'їзді воєвод у Луцьку 2—3 грудня 1929 р. й узгодили з Ю. Пілсудським. Важливим елементом цієї програми була спроба польських урядовців штучно роз'єднати етнічні українські землі в межах Другої Речі Посполитої. Задля цього наприкінці 1920-х — на початку 1930-х рр. було вжито комплекс заходів для зміцнення штучного «сокальського кордону», яким Волинське воєводство було відділено від Галицьких воєводств. Упродовж першої половини 1930-х рр. у результаті реалізації урядових планів внутрішня ситуація на Волині ще більше загострилася, а польсько-українські відносини ускладнилися. Це було зумовлено тим, що в указаний період у краї польська влада закрила всі філії «Просвіт», ліквідувала майже всі українські кооперативи, які підпорядковувалися Ревізійному союзу українських кооперативів у Львові (РСУК), а замість них утворювалися змішані польсько-українські економічні структури, підпорядковані Варшаві, було припинено діяльність більшості українських шкіл. Натомість влада намагалася відкривати польські або утравкістичні (польсько-українські) школи. Внаслідок такої внутрішньої політики, українська більшість Волині на середину 1930-х рр. фактично опинилася без національної освіти. Ще одним чинником, який негативно вплинув на польсько-українські відносини, стала урядова політика роздавання розпарцельованих земель польським військовим колоністам-осадникам.

Усе це в комплексі призвело до того, що напередодні Другої світової війни польсько-українське протистояння в краї посилювалося, а антиукраїнські акценти у внутрішній політиці польських урядів зміцнювалися. Така діяльність польських урядів налаштувала проти себе не лише представників українського політичного середовища, опозиційного до влади, але й частину тих українських політиків, які стояли на позиції польсько-української співпраці.

Так, на засіданні ЦК Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) 26 вересня 1936 р. було прийнято постанову, в якій увага фокусувалася на тому, що аграрні відносини на українських землях у складі Польщі настільки жакливі, що аж ніяк не дають змоги наділяти «цією землею кольтоністів» [7, с. 39].

Фактично непримиренна позиція членів УНДО, яке в другій половині 1930-х рр. стояло на позиції співпраці з польською владою в земельному питанні, була зумовлена внутрішньою політикою польського уряду, який з травня 1936 р. очолював Ф. Славоу-Сладковський. Останній, декларуючи необхідність у польсько-українському порозумінні та прикриваючись гаслами «співжиття» та «співпраці», на практиці робив усе, щоб роз'єднати українську етнічну територію в межах Польщі та реалізував політику колонізації західноукраїнських земель. У 1936 р. для досягнення цієї мети уряд виділив 13275 га земельних угідь. Важливого значення у здійсненні внутрішньої політики Польщі на окупованих землях уряд надавав боротьбі з православ'ям як основою національної свідомості українців [8, с. 126].

Таким чином, урядова політика роздавання розпарцельованих земель польським колонтістам, що тривала на Волині й упродовж 1930-х рр., стала одним з факторів, який посилив міжнаціональне протистояння. Важливим чинником проведення колонізації українських земель польськими урядами було не лише бажання наділити колишніх польських військових земельними ділянками: на польських колонтістів також покладалося завдання сприяти асиміляції місцевого населення. Враховуючи, що в сільських районах Волині домінування українців було очевидним, зростання кількості польських поселенців створювало умови, за яких поляки отримували змогу зарезервувати за собою посади в органах місцевого самоврядування й, таким чином, контролювати діяльність сільських громад.

В цілому на Волині наприкінці 1930-х рр. було близько 7 тисяч польських осадницьких господарств, зокрема 3561 господарство

військових осадників [19, s. 223—226]. У рамках своїх колонізаційних завдань органи польської державної влади, окрім політики військового осадництва, велику увагу приділяли збільшенню чисельності етнічного польського населення й у містах Волині. Показовими є такі цифри: якщо у 1921 р. поляки становили 16% міського населення Волині, то у 1931 — 28%, натомість кількість українців зменшилася з 22% у 1921 р. до 16% у 1931 р. Найбільше поляки селились у містах. Якщо у Луцьку в 1931 р. проживало 11300 поляків, то в 1937 р. — 14500 [15, с. 226]. Одночасно зростала роль поляків і в органах влади. Коли на 1 січня 1934 р. серед гмінних радних було 23,6% поляків і 66,9% українців, то на 1 липня 1935 р. поляків уже було 40,3%, а українців — 53,1%. Аналогічні тенденції окреслились і в інших органах місцевого самоврядування [17, s. 166].

Щоб автономізувати громадсько-політичне життя на Волині, польські урядовці, використовуючи наявність «сокальського кордону», намагалися перешкоджати розповсюдженню серед українського населення краю українських періодичних видань, які виходили за межами воєводства.

Першими під ці заборони потрапили українські календарі, в той час дуже популярні серед українського населення. Впродовж 1936—1937 рр. у деяких повітах Волині поліція заарештувала розповсюджувачів українських календарів, а самі календарі без будь-яких підстав конфіскувала. З цього приводу 12 січня 1937 р. в дискусії над бюджетом міністерства юстиції посол до сейму, член УНДО, В. Целевич відзначив, що «Останніми часами адміністративна й судова влади в Луцьку сконфіскували всі українські календарі, видані у Львові. Ці календарі пройшли цензуру у Львові і розійшлися в десятках тисяч примірників серед українського населення галицьких воєводств». І наприкінці виступу він поставив цілком резонне запитання «Чому обов'язує інший закон про конфіскації в Галичині — інший на Волині?» [12, с. 1—2]. Дещо пізніше, не досягнувши бажаного для себе результату, польська адміністративна влада прийняла рішення про недопущення на Волинь української періодики, виданої в Галичині.

Як свідчать документи польських силових структур, це було зроблено за ініціативи волинського воєводи, який таким чином намагався забезпечити край від «шкідливих» впливів Галичини.

Проте, незважаючи на спроби Польщі вжити заходів, спрямованих на інформаційну блокаду Волині, антиколонізаційні видання,

які розповсюджували активісти українських політичних структур, залишалися однією з форм протидії політиці колонізації українських земель поляками.

Проти таких активістів польська влада часто використовувала силові методи, заарештовуючи та ув'язнюючи їх. Наприклад, 13 квітня 1937 р. у Рівненському окружному суді було розглянуто справу М. Ващишина, який розповсюджував антиколонізаційні видання УНДО. Рівненський міський суд обвинуватив його в поширенні «фальшивих» відомостей про реалізацію польським урядом колонізаційних планів, згідно з якими в ході колонізації влада відбирала землю в українських селян і віддавала польським осадникам [5, арк. 20]. Під час винесення обвинувального вироку по цій справі суддя знову-таки не звернув уваги на те, що всі конфісковані видання були легальними й пройшли відповідну цензуру. М. Ващишина було покарано 10-місячним ув'язненням та оштрафовано на 150 злотих [6, с. 4]. Отже, при винесенні вироків розповсюджувачам українських газет, журналів та іншої літератури, виданої поза межами краю, волинські судді користувалися не чинними в країні нормами права, а розпорядженнями місцевої адміністрації, яка намагалася відбити в українського населення будь-яке бажання розповсюджувати «непотрібну» й «шкідливу» інформацію.

Упродовж 1938—1939 рр. контроль над розповсюдженням української періодики ще більше посилювався й часописи перестали надходити не тільки до кіосків чи до окремих громадян, а й до партійних структур, зокрема й до легальних українських партій, за винятком проурядового Волинського українського об'єднання (ВУО).

Отже, внутрішня політика польських урядовців, спрямована на автономізацію громадського життя в краї й припинення діяльності опозиційних до влади політичних угруповань, не лише не досягла своєї мети, а навпаки мала зворотній ефект. Як свідчать документи того часу, українське населення Волині не змиралося з такою політикою влади, навпаки, міжетнічне протистояння в краї посилювалося.

Ще одним з факторів, який зумовив новий оберт польсько-українського протистояння на Волині, стала політика примусового перехрещення православних на католиків. Посилення тиску на українське суспільство з боку польських урядових кіл, причому не лише цивільної адміністрації, було зумовлено тим, що в другій половині 1930-х рр. все більшу роль у політичному житті Волині відігравали

польські військові. Особливу ненависть до українців виявляв Корпус охорони прикордоння (КОП). Саме копівці нищили українські храми, а православних українців насильно обертали на католиків, часто виселяли їх з прикордонної смуги [9, с. 89]. Лише в Кременецькому повіті впродовж 1937 р. КОПом було силоміць перехрещено понад 2700 осіб [13, с. 1–2].

На початку 1938 р. Б. Козубський [на той час — член ЦК УНДО — *Я. Ц.*] отримав від проводу партії листа з проханням зібрати інформацію про примусове перехрещення православних на католиків, яке здійснював КОП у прикордонних повітах [4, арк. 19]. Отримані дані планувалося використати у парламенті країни, оскільки такі дії суперечили конституційним правам громадян Польщі. Це було зумовлено тим, що польська влада у той період проводила ревіндикаційну акцію на Волині. Метою цієї акції було насильницьке перехрещення православних на католиків [13, с. 1–2].

Окрім перехрещення православних на католиків, у прикордонних повітах копівці встановлювали для українців різноманітні обмеження, які стосувалися не лише можливостей вільного пересування, а й діяльності українських структур. Громадським життям на цих землях керували не стільки представники місцевої адміністрації, скільки польські військовики. З цього приводу ще в жовтні 1936 р. газета «Діло» писала: «У прикордонних повітах діє закон про границі держави. Великі рикори цього закону відчувають передусім і то особисто, мешканці громад... з обмеженням щодо свободи рухів і збірного життя, якими в суміжних з Совітами повітах керує фактично КОП. Це творить окрему картину нашого сучасного життя, залежного там у великій мірі від старшини або підстаршини чи простого вояка КОП» [1, с. 3].

Отже, представники українських політичних структур намагалися протидіяти ревіндикаційній акції польської влади й виступали проти тих обмежень щодо українського національного руху, які існували в прикордонних з СРСР повітах через домінування там представників КОПу, які тероризували українців у прикордонних повітах Волині. Представники польських військовиків відігравали основну роль у житті прикордонних повітів і мали тут значно більше важелів впливу на всі сфери суспільного життя, ніж представники місцевої цивільної адміністрації. У зв'язку з цим у прикордонних повітах діяли не стільки загальнодержавні закони,

скільки розпорядження й накази командування КОПу. Протести з боку членів Української парламентської репрезентації (УПР) проти такої ситуації в прикордонній зоні не дали бажаного результату. Влада й надалі заохочувала антиукраїнську діяльність військовиків, надаючи останнім чимраз більше повноважень. Паралельно з цим ще в середині 1920-х рр. саме у прикордонних повітах найбільше селилися польські військові осадники, які мали своїм завданням не лише сприяти полонізації краю, а й протидіяти незаконному перетину польсько-радянського кордону.

У зв'язку з такою діяльністю копівців виник конфлікт між Г. Юзевським і КОПом. Воєвода висунув звинувачення військовим у тероризуванні місцевого населення. Проте зупинити хід подій воєвода вже не зміг. 10 березня 1938 р. прем'єр-міністр Ф. Славой-Складковський дозволив КОПу й у подальшому проводити «конверсійний рух». Внаслідок поданого командувачем округу генералом М. Сморовітським рапорту до Міністерства військових справ, волинського воєводу в квітні 1938 р. було звільнено з посади. На його місце призначили О. Гавке-Новака, який став заручником політики військових [10, с. 27].

У військових планах «Зміцнення польського характеру» східних воєводств держави наголошувалося, що на Волині національна політика щодо українців краю мала бути спрямована на їхню державну асиміляцію [16, с. 580].

Така діяльність польських урядів викликала жорстку протидію радикальних українських політичних угруповань. Вважаючи Г. Юзевського прямим винуватцем дискримінації українського населення Волині, члени підпільної Організації українських націоналістів (ОУН) у середині 1930-х рр. розпочали підготовку замаху на волинського воєводу Г. Юзевського, який планували здійснити у 1936 р. Але виконати задум членам організації не вдалося у зв'язку з тим, що напередодні поліція заарештувала багатьох членів ОУН. Справа про підготовку замаху на волинського воєводу набула широкого резонансу. Як з'ясувало слідство, підготовка до замаху розпочалася ще в 1934 р. з ініціативи КЕ ОУН на ЗУЗ, а скоїти його мав О. Куц, учень української гімназії у Луцьку, член повітової ексекютиви ОУН. Мотиви свого вступу до ОУН у 1933 р. О. Куц пояснив тим, що хотів боротися з комунізмом, який ширився серед української молоді, а протиставити йому, на думку О. Куца, можна було лише український націоналістичний

рух. Адвокат підсудного С. Шухевич намагався звернути увагу суддів на той момент, що О. Куц намагався через належність до ОУН протиставити себе комунізмові, та шляхом пасивного опору унеможливив виконання замаху на воєводу. Вироком Луцького окружного суду О. Куца було засуджено до 9 років позбавлення волі й 10 років позбавлення прав [14, с. 1]. Факт, що замах на Г. Юзевського планувався KE ОУН на ЗУЗ, підтвердився на Львівському процесі проти керівництва KE ОУН на ЗУЗ у 1936 р., на якому О. Куц виступав уже як свідок. На запитання прокурора: «Чи був плановий атентат на волинського воєводу?», свідок О. Куц відповів ствердно, але при цьому зробив застереження, що замах було підготовлено частково [2, с. 3—4]. На цьому процесі щодо планованого замаху на Г. Юзевського провідник KE ОУН на ЗУЗ С. Бандера, торкаючись причин підготовки замаху, пояснив, що оунівців до його здійснення стимулювала асиміляційна політика волинського воєводи Г. Юзевського [11, с. 7]. Взимку 1937 р. члени ОУН з Волині планували розпочати підготовку до повторного замаху на волинського воєводу Г. Юзевського. Зокрема, про це йшлося на конспіративній зустрічі членів ОУН 26 грудня 1937 р. у Львові, на якій були присутні Л. Горбачевський, Л. Либак та М. Дзівак [які, згідно з даними коменди державної поліції входили до керівного складу Рівненської обласної екзекутиви ОУН — *Я. Ц.*]. Така позиція членів націоналістичного підпілля диктувалася тим, що діяльність воєводи, на їхню думку, шкодила українському населенню регіону, а його внутрішню політику було спрямовано на відрив Волині від Галичини тому, що Г. Юзевський забороняв розповсюджувати на Волині навіть легально видані в Галичині українські періодичні видання та книги [3, арк. 2]. Але цей задум не було реалізовано у зв'язку з тим, що незабаром Г. Юзевського перевели воєводою в Лодзь, а його місце зайняв О. Гавке-Новак.

Таким чином, частина праворадикально налаштованих українських політичних діячів планували використовувати у боротьбі з польською шовіністичною політикою силові методи, не виключаючи й актів політичного терору проти чільних діячів польської адміністрації.

Отже, протягом другої половини 1930-х рр. українсько-польські відносини на Волині перебували в стані конфронтації. Їхнє ускладнення було спричинене внутрішньою політикою польських урядів, спрямованою на дискримінацію українців у всіх сферах суспільно-політичного, релігійного та економічного життя. Така

діяльність польської адміністрації та КОПу, за слушним визначенням польського історика Чеслава Партача, «викликала ненависть українців до Польщі і поляків» [18, s. 30].

1. Баран С. Старі пляни і нові методи / С. Баран // Діло. — 1937. — 30 жовтня.
2. Великий процес ОУН у Львові. 23 українці на лаві підсудних // Новий час. — 1936. — 18 червня.
3. Державний архів Волинської області (далі ДАВО). — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 7057. — Арк. 2.
4. ДАВО. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 7264. — Арк. 19.
5. ДАВО. — Ф. 46. — Оп. 9. — Спр. 3939. — Арк. 20.
6. З судової зали // Діло. — 1937. — 16 квітня.
7. За рідну землю. Справа кольтонізації (Д-р С. Баран : Народ без землі — риба без води; З. Порай : Голод землі). — Львів : Діло, 1936. — С. 39.
8. Комар В. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926—1939 рр.) / В. Комар // Український історичний журнал. — 2001. — № 5. — С. 126.
9. Кучерепа М. М. Державна політика Польщі на Волині 1939 рік / М. М. Кучерепа // Літопис Волині. — 2003. — № 2. — С. 89.
10. Його ж. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919—1939 рр.) / М. М. Кучерепа // Україна-Польща: важкі питання: Матеріали II Міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918—1947 роках». — Варшава : Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'єднання українців у Польщі. — С. 27.
11. Останнє слово підсудних. Великий процес ОУН у Львові. 23 українці на лаві підсудних // Новий час. — 1936. — 29 червня.
12. Політика мін. Справедливості. Промова посл. В. Целевича Виголошена на бюджетовій комісії в дні 12 січня // Новий час. — 1937. — 19 січня.
13. Ревіндикація душ на Волині // Діло. — 1938. — 30 жовтня.
14. У справі замаху на воеводу Г. Юзевського // Українська нива. — 1936. — 1 лютого.
15. Шваб А. Етнодемографічні процеси на Волині в 1920 — 1930-х роках у світлі національної та еміграційної політики Другої Речі Посполитої / А. Шваб // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки: Історичні науки. — 1999. — № 5. — С. 90.
16. Швагуляк М. Військові плани «Зміцнення польського характеру» східних воеводств держави (березень 1938 року) / М. Швагуляк // Записки наукового товариства імені Шевченка: Праці Історично-філософської секції. — Т. ССXXXVIII. — Львів, 1999. — С. 580.
17. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie. 1921—1939. Elementy przemien cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / Mędrzecki W. — Wrocław —

Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź — Zakład Narodowy im. Ossolińskich : Wydawnictwo PAN, 1988. — S. 166.

18. Partacz Cz. Polacy-Ukraińcy w II Rzeczypospolitej / Partacz Cz. — Warszawa : Książnica Polska, 1991. — S. 30.

19. Szabala J. Gospodarstwa osadników polskich na Wołyńiu w latach 1921—1939 / J. Szabala // Rocznik Chełmski. — 2003. — T. 9. — S. 223—226.

O. O. Семенів

УДК: 94 (477) «1939/1944»

НАСТУПАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ В 1944 р.

На основі аналізу архівних документів, вітчизняної та зарубіжної наукової літератури досліджено хід визволення Тернопільської області від німецьких окупантів під час Другої світової війни. Висвітлено умови та фактори, що спричинили проведення Проскурівсько-Чернівецької та Львівсько-Сandomірської операцій на Тернопільщині, визначено характерні особливості підготовки і проведення цих операцій, проаналізовано їх результати та наслідки.

На основе анализа архивных документов, отечественной и зарубежной научной литературы исследован ход освобождения Тернопольской области от немецкой оккупации во время Второй Мировой войны. Освещаются условия и факторы, которые обусловили ход Проскуровско-Черновицкой и Львовско-Сandomирской операций на Тернопольщине, определяются характерные особенности подготовки и проведения этих операций, анализируются их результаты и последствия.

Based on analysis of the archived documents, published sources, home and foreign scientific literature motion of liberation of the Ternopil area is investigational from German occupation in the Second World War. Thus, main attention is sanctified to the questions of preparation and realization of battle actions in the geographical terms of area. Terms and factors, which stipulated motion Proskurov-Chernivtsi and Lvov-Sandomierz Offensives on Ternopil Region, are exposed, the